

Pieter Webeling
—
De lach en de dood

Roman

Cossee
Amsterdam

© 2010 Pieter Webeling
en Uitgeverij Cossee bv, Amsterdam
Omslagfoto © Willem de Roon
naar een idee van Pieter Webeling
Boekomslag Marry van Baar
Typografie binnenwerk Aard Bakker, Amsterdam
Druk HooibergHaasbeek, Meppel

ISBN 978 90 5936 640 4 | NUR 301

*The secret source of humor itself is not joy but sorrow.
There is no humor in heaven. – Mark Twain*

I

Het was me vaak opgevallen hoe lelijk mensen worden als ze bulderlachen. Ik zag de verwrongen koppen, de wijd opengesperde bek, de trillende huid. Ik hoorde de harde keelklanken die in golven worden uitgestoten, als een braaksel van geluid. Ze verliezen de controle, dat zal het zijn. Dan worden mensen algauw lelijk.

Ik stond op het podium en keek uit over een fluweelrode zee – alle stoelen waren nog onbezet. Ik hield van deze stilte, maagdelijk en zwanger tegelijk. Straks zou de zaal tot aan het tweede balkon toe gevuld zijn. Maanden had ik naar deze avond uitgezien, de avond van 11 januari 1946. Al wist ik niet wat het publiek van mij zou mogen verwachten.

Dit was mijn tweede huis, dit heiligdom met gewelfd plafond en pompeuze kroonluchters, waar engelen minzaam op mensen neerkeken. Hier had ik mijn eerste grote optreden gehad, op een kille februaridag in 1933, enkele dagen na de benoeming van Hitler tot rijkskanselier. *Ernst Hofman* – mijn naam stond levensgroot op de gevel. Het was een memorabele avond. Ik had een paar loeiers die het dak deden trillen. Toen genoot ik daarvan. De lach moest rollen! Even wachten tot de golf op zijn hoogtepunt was en weer naar beneden ging, en dan *rang* – de volgende grap eroverheen.

Ik drukte het rode, ruwharige theatergordijn tegen mijn gezicht en snoof de geur op. Muf. Ziltig. Het was alsof het doek jaar na jaar het angstzweet van de podiumartiesten in zich had opgenomen. Het kalmeerde me, waarom wist ik niet. Ik liep

naar voren en hoorde de planken kraken. Ik haalde diep adem en zong zacht:

Ich hab es bei Tag den Blumen erzählt

Ich liebe dich...

Ich hab es bei Nacht den Sternen erzählt

Ich liebe dich...

Ich singe es hinaus in die Welt

Das eine mir nur noch gefällt

Das bist du, das bist du

nur du...

Daar stond ik, met open armen en open handen. Achter me hoorde ik langzaam geklap.

‘Bravo. Bravo!’

Ik glimlachte en liet mijn armen slap langs mijn lijf vallen. Het was Henri Toussaint, de toneelmeester. Die donkere, rasperige stem herkende ik meteen. Hij stond aan de zijkant, in de coulissen. Hoe lang al? Hinkend liep hij het podium op. In niets veranderd, zag ik. Nog steeds de kleine, kordate Napoleon. We omhelsden elkaar, zo onhandig als mannen dat doen. Ik rook zijn pommade. Hij keek me ernstig aan en slikte.

‘Welkom terug.’

We stonden naast elkaar, zonder iets te zeggen. Ergens in het gebouw hoorde ik een deur dichtslaan. Henri wás het theater, hij gaf het gebouw adem, nog meer dan de komende en gaande artiesten. Mijn eerste optreden van toen betekende ook mijn eerste kennismaking met hem. Hij had me koeltjes een hand gegeven en was me zwiingend voorgegaan in de verlaten zaal. Hij wees naar vochtige plekken op enkele stoelen: sommige toeschouwers hadden hun plas niet kunnen ophouden van het lachen. ‘Uw verantwoordelijkheid,’ zei hij afgemeten. ‘Het zal u niet verbazen dat de directie van dit theater de juridische mogelijkheden onderzoekt of de schoonmaakkosten op u te verhalen zijn.’

Hij zei het met een stalen gezicht. Was hij serieus, of kreeg ik een toegift op mijn eigen voorstelling? ‘Een rechtszaak lijkt me geen goed idee,’ antwoordde ik. ‘Met zo’n zitting krijg je alleen maar méér gezeik.’ Onbewogen had hij me aangekeken. Langzaam krulden zijn mondhoeken omhoog. Zijn lach galmde door de zaal. Sindsdien hadden we een verstandhouding die grensde aan vriendschap.

Henri kuchte. ‘Ik heb mensen gesproken over uw terugkeer,’ zei hij voorzichtig. ‘Ze vinden het geweldig dat u er weer bent. Maar nu optreden... Moeilijk, hoor.’

‘Ik weet het niet,’ zei ik. ‘Een lach is een lach. In het kamp heb ik ook mensen moeten amuseren.’

‘O ja? Nou, wij hebben het hier niet makkelijk gehad, hoor. In Amsterdam was het honger en kou lijden. Er zijn doden gevallen! Maar goed, de Duitsers en die kampen... Je hoort allerlei verhalen. Voor u zal de oorlog ook niet makkelijk zijn geweest.’

Ik glimlachte.

Ik had de sterrenkleedkamer. Voor de deur was een vierpuntige ster in het parket gelegd, een soort kompas dat je op oude zeekaarten ziet. Ik had het altijd wel een deftige markering gevonden. De kamer was niet groot, vier bij drie, met een donkerrode chaise longue, een goudbeschilderde armstoel en een kaptafel met een manshoge spiegel, omgeven met lampjes. Het was nog vroeg. Zes uur.

Op het tafeltje lag een foto van mijn vader. Die had Henri voor me bewaard, in een la van zijn bureau. Hij kende mijn ritueel: voor elke voorstelling zette ik die foto in de rechterhoek van de kaptafel. Mijn vader had als Duitse vrijwilliger in de Grote Oorlog gevochten. *Fricourt 1916* – de zwierige, handgeschreven letters op de achterkant waren bijna vervaagd.

Ik hield van deze foto. Ik hield van deze norse man, met zijn

dunne filmsterrensnorretje en zijn glanzende, strak naar achteren gekamde haar. Die vastberaden blik trok mij aan, omdat hij groter leek dan het leven zelf, zorgeloos en onverschrokken. In werkelijkheid was hij kwetsbaar en introvert. Nog een wonder dat vader en zoon Hofman de twee grote oorlogen hadden doorstaan.

Ik keek naar mijn gegroefde kop. Ik zag er ouder uit dan voor mijn jaren rechtvaardig zou zijn. In mijn herinnering was het kamp tegelijk een dag en een eeuw geleden. Ik noemde het buitentijd. Letterlijk: een time-out. Zonder enige verbinding met daarvoor of daarna.

Een klop op de deur. Henri kwam binnen met een karaf water en twee glazen. Hij zette de spullen op tafel, stroopte zijn linkerbroekspijp op en trok het riempje van zijn beenprothese strakker. Dat been. Jaren geleden was Henri dompteur in het rondreizende circus van zijn vader. Met zijn ongeduld en drift kreeg hij een tamme beer zo dol dat het beest hem aanviel en zijn onderbeen afbeet. Daarna had hij het geprobeerd als clown. De enige die hij tot tranen toe kon laten schateren was de echte clown. Die lachte om niet te hoeven huilen, zoals gewoonlijk.

De toneelmeester trok en duwde aan zijn been om te controleren of alles goed vastgesjord zat.

‘Is er nog een bezoeker voor mij?’ vroeg ik. ‘Ik bedoel: een speciale bezoeker?’

Hij dacht even na en schudde zijn hoofd. ‘Wie verwacht u?’
Ik wimpelde de vraag af.

Hij stond weer op. ‘Zullen we een rondje om gaan?’

We liepen door de lange gang, met rechts de deuren naar de kleedkamers en links een paar verdwaalde rekwisieten – een Romeins borstbeeld, twee Ionische zuilen, een berenhuid en een kledingrek met quilts en toga’s. Henri ging me kordaat voor, in een opmerkelijk hoog tempo. Plotseling bleef hij staan.

‘Weet u dat de moffen hier een razzia hebben gehouden?’

zei hij. ‘Tijdens Romeo en Julia, halverwege het tweede bedrijf. Ze hadden net zo goed tijdens een kerkdienst kunnen binnenvallen. De rotzakken stonden bij alle uitgangen, met honden. Iedereen moest zijn papieren laten zien. Vijf mensen uit het publiek werden afgevoerd. “Weg jongen, vlucht weg!” schreeuwde een Joodse man. Zijn zoon, een jongen van een jaar of veertien, rende over het toneel naar achteren. Ik zie hem nog gaan, snel als de wind. Hier, bij de brandtrap, is hij door twee soldaten van de Wehrmacht overmeesterd, geslagen en weggevoerd via de artiesteningang. Ik heb nog geprotesteerd, maar dat haalde niets uit. De voorstelling werd afgebroken.’

Ik luisterde onaangedaan.

‘We hadden een theater bij het kamp,’ zei ik.

Henri keek me verbaasd aan. ‘Echt waar?’

‘Daar bewaarden ze het gas, Zyklon B. Stapels legergroene blikken. *Gift!* stond er op, met daaronder een doodskop en twee gekruiste beenderen. Het gas werd naar de gaskamers vervoerd in een ambulance, dat wil zeggen: een truck met het rode kruis.’

De toneelmeester zweeg.

Onze voetstappen echoden door de ingewanden van het theatergebouw. We kwamen bij de gang die in een boog om de zaal lag. Door het raam zag ik de Amstel glinsteren. Een aak kwam voorbij, de zeilen gestreken. Henri Toussaint keek me van opzij aan.

‘Weet u nog, die avond dat de stroom was uitgevallen?’

‘Ja. Gelukkig zaten de mensen al in de zaal. Ik begrijp nog steeds niet waar jij zo snel vijf waskaarsen vandaan had gehaald.’

‘De sfeer was hemels. Net of Jezus op het toneel stond.’

We lachten. Eindelijk.

Er kwam een man naar ons toe. Het was Joop, de brandwacht. Heel lang had ik voor de voorstelling nieuwe grappen op hem uitgeprobeerd. Als Joop niet lachte, deugde de grap niet. Zo simpel was dat. Hij liep met open armen op me af.

‘Meneer Hofman. Meneer Hofman!’ Hij pakte mijn handen

en schudde ze ferm. ‘Het is gewoon een wonder. Ik zei ’t vanmiddag nog tegen m’n vrouw. Meneer Hofman is terug. Het is gewoon een wonder. Hoe is het met u? U heb’ in zo’n kamp voor Jodenmensen gezeten, hè. Hoe... hoe was dat?’

‘Wat zal ik zeggen, Joop. Adem-benemend.’

‘Dat wil ik best geloven, weet u dat? Echt, ik zei ’t vanmiddag nog tegen Sjaan. Het is echt een wonder dat u terug bent. Enne... Ik heb u al gehoord, hoor. U heb’ staan proefzingen. Een liefdesliedje. Maar waarom zong u nou in het Duits?’

‘Dat moest in het kamp. Van de Duitsers.’

Hij zuchtte. ‘Maar u zong het wel recht uit ’t hart. Alsof het voor een echt persoon bedoeld was. Dat is altijd het mooiste, hè. Alsof het voor een echt persoon bedoeld is!’

‘Misschien was dat ook wel zo.’

Hij keek me ongelovig aan. ‘Nee... Ach, bent u aan de vrouw? Dat moet ik Sjaan vertellen. Ken ik haar?’

Ik schudde kort nee.

Het gezicht van Joop betrok. ‘Komt ze dan uit het kamp, meneer Hofman?’

Het moment dat ik haar voor het eerst zag, was het moment nadat ik versuft en bloedend in een veewagon was gesmeten. Drie man hadden me op het perron afgeranseld met knuppels en geweerkolven. Ik kwam vrij hard neer. Op de vloer lag chloorkalk, vermengd met water, de geur prikte in mijn neus. Ik nam een laatste strook ruimte in, de anderen waren al naar de wanden gedrukt. Allemaal lichamen om mij heen, grijze, zwijgende gedaanten. Een van hen knielde bij me neer. Ik probeerde op te kijken, maar mijn hoofd was te zwaar. Ze glimlachte. Ik sloot mijn ogen. En het geschreeuw, het gesnauw, het geblaf, het gejammer – alle geluiden om me heen verstomden op slag.

Het was 1944. De derde zondag van februari, even na vieren. Het was snerpnd koud. Na het dichtrollen en de vergrendeling van de wagondeur kwam alleen nog een streep licht binnen via een hoge ventilatiestrook. Ik sleepte mezelf naar de kant en trok mijn benen op. In de schemering zocht ik naar de vrouw. Ze zat nu vlakbij, met een dikke wollen sjaal om, in een grijze overjas. Ze was mooi, met haar weelderig lange, donkere haar.

Mijn kop dreunde. Ik ging voorzichtig staan. Hoeveel mensen waren er in deze benauwde ruimte geperst? Zeker zeventig, tachtig. De meesten hadden tassen en koffers bij zich, waarop ze konden zitten. Ik zag een baby, soezend in de armen van zijn moeder – zijn kreukelige kopje stak net boven een wollen deken uit. Hij keek bedaard om zich heen en trok zich weinig aan van zijn lot, of het lot van anderen.